

Openingswoorden

E.H. Kossmann

Het is natuurlijk een hele eer voor iemand als ik die beslist niets anders wil zijn dan een eenvoudige geschied*schrijver*, een symposium over geschied*theorie* te mogen openen. Maar het is, laat ik het eerlijk zeggen, ook een corvee. De eenvoudige geschiedschrijver die ik ben en die het organiserende comité, juist omdat ik dat ben, heeft gevraagd een korte inleiding te houden, voelt zich in dit gezelschap namelijk verplicht goed op zijn woorden te passen en dat geeft akelige problemen. Want, let u op, voor deze conferentie eigenlijk nog goed begonnen is, in deze eerste aarzelende minuten van de dag, zitten we al dik in de moeilijkheden. Uw conferentie heet: over nut en nadeel van geschiedtheorie voor de historicus. Ik zelf maakte in mijn eerste zin een onderscheid tussen geschiedtheorie en geschiedschrijving. Wat bedoelen we nu eigenlijk met deze termen? Niet alleen zullen we in de loop van de dag te weten moeten komen wat geschiedtheorie precies is - en dus ook waarom we hier niet van geschiedfilosofie spreken; wij moeten ook nagaan wat *de* historicus is en of onder deze verzamelnaam zowel de uitgever van een oorkondenboek als de auteur van een wereldgeschiedenis moet worden begrepen.

Een van de vragen die de sprekers van vandaag te beantwoorden hebben gekregen is die naar de volgens hen ideale historicus. Misschien is dit het juiste moment om mijn deernis met de inleiders van straks uit te spreken. Maar indien ze hun twijfels overwinnen en al hun moed verzamelen en zich vandaag blootgeven en hun eigen persoonlijke hitlijst aan ons openbaren, wie weet wat voor verrassingen ons dan nog te wachten staan. Maar ik denk wel niet dat we van zulk mooi exhibitionisme zullen kunnen genieten en vrees voor veel versluierende schaamlappen. Hoe dat echter zij, de vraag impliceert wel dat er diverse ideale historici denkbaar zijn. Er zijn natuurlijk ook erg veel soorten historici beschikbaar. Vandaar dat ik al heel blij zal zijn wanneer de inleiders ons niet zozeer de ideale historicus voorstellen maar er zich toe beperken om ons te laten zien wat *de* historicus volgens hen nu eigenlijk voor een creatuur is.

Nu denk ik, ik suggereerde het al, dat we het vandaag meer over de geschied*schrijver* dan over de geschied*vorser* zullen hebben. Dat zijn natuurlijk geen personen die fundamenteel van elkaar behoeven te verschillen. Ik zou evenmin willen beweren dat er tussen hun werkzaamheden een of ander heel principieel onderscheid gemaakt kan worden. Maar doen we er toch goed aan de bezigheden van beiden enigszins uit elkaar te houden. En als ik me dan afvraag of de geschiedvorser voor zijn werk van pure vorsing veel profijt van de geschiedtheorie zou kunnen hebben, dan

ben ik geneigd eenvoudig te zeggen: laten we er niet te lang over praten, hij heeft er waarschijnlijk niet bijzonder veel aan. Hij heeft iets aan kennis van het oude handschrift, aan oorkondenleer, aan statistiek, aan de technieken van de sociale wetenschap, maar zijn vaak uiterst moeilijke arbeid behoeft geen geschiedtheoretische doordenking of legitimering. Wat moet een genealoog, of een historische demograaf, of iemand die marktprijzen van voedingsmiddelen verzamelt en berekent, met geschiedtheorie? Misschien behoeft hij de steun van allerlei theorie, maar toch niet de specifieke geschiedtheorie waarover we het vandaag zullen hebben. Met andere woorden, als dit waar is, dan zou men moeten aanvaarden dat geschiedtheorie of geschiedfilosofie voor heel wat onderdelen van de geschiedwetenschap waarschijnlijk vrij irrelevant is en ook moet zijn. Men zou, meen ik, het hele complex van ambachtelijke geschiedvorsing liever niet op theorie of filosofie moeten betrekken.

Nu weten we uiteraard allemaal dat de keuze van het object van geschiedvorsing, dat de beslissing om het ene of het andere te gaan uitzoeken met het doel te weten te komen hoe het in elkaar zit, samenhangt met allerlei buiten het onderzoek zelf gelegen vooronderstellingen en behoeften en dus ongetwijfeld aan een theoretische bezinning op de uitgangspunten kan worden onderworpen. Men zou zich kunnen voorstellen dat de geschiedtheoreticus meent dat hij vanuit zijn generaliserende en synthetiserende concepties en vanuit zijn wetenschapsopvatting geacht moet worden de objecten aan te wijzen welke de vorser moet onderzoeken. Het zou in dat geval de theoreticus zijn die beslist dat de vorser zich niet met diplomatieke documenten maar met belastingcohierien of bevolkingstellingen gaat bezighouden. Ik overdrijf natuurlijk want zulke arrogantie hoeven we bij de geschiedtheoreticus van nu echt niet te veronderstellen. Maar hoe vaak vinden we niet in besprekingen van een of andere *status questionis* of in recensies de mededeling dat ter beantwoording van bepaalde vragen dit of dat nog preciezer zal moeten worden onderzocht? Ten bate van wat? Ten bate van een juist begrip van de betrokken kwestie, ter invulling van een historiografische lacune, ter verbetering dus van het geschiedverhaal, van de geschiedschrijving. Welnu, door het zo te stellen hebben we het terrein waarop de theoreticus in elk geval actief kan zijn wat meer binnen de beschouwing van de geschiedvorsing gehaald. We doen dat ook op andere wijze. Wij weten immers dat zelfs de meest ambachtelijke vorser bij de keuze en interpretatie van documenten bloot staat aan de vooroordelen van zijn eigen persoon en van de cultuur waarin hij leeft. Zou de geschiedtheorie de vorser dus toch enig profijt kunnen leveren, zou de theorie daardoor dus toch in het bolwerk van de vorsingsarbeid kunnen doordringen? Ik hoop dat we een antwoord op deze vragen zullen krijgen. Ze zijn voor de waardering van de plaats der geschiedtheorie in de hedendaagse Nederlandse geschiedwetenschap wellicht van vitaal belang.

We beleven op het ogenblik namelijk een merkwaardig feit. Men zou de stelling kunnen verdedigen dat nu het aantal historici zeer sterk aan het toenemen is, het element van de geschiedvorsing meer groeit dan het element van de geschiedschrijving en in ons huidige bedrijf een grotere plaats en functie heeft dan vroeger. Als dit juist zou zijn dan betekent dit mijns inziens dat het belang van de geschiedtheorie voor steeds grotere groepen historici waarschijnlijk marginaal dreigt te worden. Dit heeft iets zonderlings. Terwijl we de geschiedfilosofie zich namelijk zien ontwikkelen naar een niveau dat zij in ons land beslist nooit tevoren heeft bereikt, terwijl wij bovendien een stormachtige toename van het aantal in het onderzoek werkzame historici en van het aantal historische publikaties waarnemen, groeit de betekenis van de theorie veel minder, aangezien zij het imperium van de steeds sterker overheersende geschiedvorsing niet zo gemakkelijk binnendringt als de toegankelijker terreinen van de geschiedschrijving. En die geschiedschrijving zal op den duur nog meer plaats moeten opgeven. Naarmate het aantal publikaties met resultaten van de geschiedvorsing toeneemt, zal het samenstellen van een verhaal over gebeurtenissen en toestanden in het veleden moeilijker worden. Misschien zijn we niet eens erg ver meer af van het ogenblik waarop zij in feite onmogelijk is: er zijn dan over alles en nog wat zoveel gedetailleerde studies openbaar gemaakt dat geen geschiedschrijver meer in staat is die te selecteren en te bestuderen en de synthetische historiografie dus als genre zal moeten afsterven. Trekt zij de geschiedtheorie mee in haar graf? Ik ben benieuwd naar de uitspraken van de specialisten.

De titel van deze conferentie bezit nog een element dat me intrigeert. Ik begrijp namelijk heel goed dat men kan discussiëren over het *nut* van geschiedtheorie voor de historicus en dat is in heel wat universiteiten ongetwijfeld al sinds lang een thema waarover inderdaad veel wordt gesproken, vooral wanneer men studieprogramma's aan het opstellen is of docenten moet doen afvloeien. Maar wat zou het *nadeel* kunnen zijn? Als ik de lijst van sprekers zie, vrees ik dat geen van hen bereid zal zijn ons deze nadelen te tonen. Wij mogen van hen immers wel verwachten dat zij, de theoretici zelf, open genoeg zijn om twijfels over het nut van hun bezigheid toe te laten en mee te delen. Maar het gaat mij te ver om van hen betogen te eisen waarin zij verklaren waarom hun vak bepaald schadelijk is. Hier ligt dus duidelijk een taak voor het publiek.

Aangezien ik wanneer ik ben uitgesproken - en dat zal niet lang meer duren - zelf tot dat publiek behoor, heb ik gezocht naar de bijdrage die ik aan de discussie over het nadeel van geschiedtheorie zou kunnen leveren. Ik heb geen nadelen ontdekt. Nu behoorde de geschiedtheorie in mijn studietijd vlak na de oorlog in Leiden niet tot het curriculum en ik ben dus ook nooit in staat gesteld om voor het tentamen geschiedtheorie te zakken - ongetwijfeld het schokkendste nadeel dat een studievak kan veroorzaken. We kwamen met de geschiedtheorie op onze manier overigens

wel voortdurend in aanraking. Het was de tijd dat Romein en Geyl met elkaar over de zogenaamde theoretische geschiedenis overhoop lagen en natuurlijk praatten wij daar als studenten graag over mee. Bovendien was de Leidse hoogleraar in de algemene geschiedenis, Th.J.G. Locher, sterk in het thema geïnteresseerd - in 1963 voegde hij de 'wijsbegeerte der geschiedenis' aan zijn leeropdracht toe, maar ik was toen al vele jaren afgestudeerd en al lang niet meer in Leiden. Toch zal hij ook voordien op college over geschiedtheoretische onderwerpen hebben gepraat, al herinner ik me dat niet goed meer. Ik geloof dat de thematiek toen overigens vrij beperkt was. Het ging voornamelijk over de gangbare vragen: hoe bereik je objectiviteit? En stel dat je objectiviteit kunt bereiken, moet je dan eigenlijk wel objectief willen zijn? En is geschiedenis een wetenschap of een kunst? Moeten we aannemen dat er wetten in de geschiedenis bestaan? Is er verschil tussen geschiedenis en sociologie en zo ja, welk dan? Veel verrassends kwam daar zeker niet uit voort en het leek me toen al dat wij na de oorlog bepaald niet verder kwamen dan Huizinga reeds voor de oorlog was geweest. Het waren passen op de plaats die wij toen maakten, nuttig als training voor de spieren maar geen voortgang. Eigenlijk vond ik de geschiedenis van de geschiedschrijving die op de bekende ruimhartige manier bij de geschiedtheorie werd en wordt ondergebracht - hoort zij overigens niet veeleer in de intellectuele geschiedenis thuis? - eigenlijk vond ik die geschiedenis van de geschiedschrijving interessanter en vruchtbaarder dan de theorie zoals die toentertijd werd bedreven en ik herinner me nog zeer goed de sensatie die ik als student bij het lezen van Fueters grote werk en bij Meineckes historisme-studie onderging. Dit was in de late jaren veertig, bedenkt u dat wel - het aanbod aan sensaties was toen aanmerkelijk geringer dan nu.

Ook in de latere jaren, toen de geschiedtheorie zoveel boeiender en preciezer werd dan zij kort na 1945 was geweest, heb ik misschien niet altijd nauwkeurig geweten waarom zij nuttig voor mij was, ik heb in elk geval nooit ondervonden dat zij mij nadeel en schade toebreacht.

Degene die een conferentie inleidt, moet geen eigen mening over het thema van de conferentie proberen te formuleren. Maar het volgende mag ik misschien toch nog zeggen. Wanneer een bepaalde belangstelling voor bepaalde theoretische aspecten van de historische wetenschap, zoals Huizinga, Romein en Geyl die bezaten, zich gaat verdichten tot een eigen wetenschappelijke discipline zoals wij die nu kennen, dan rijst het niveau zeker aanmerkelijk en dat is goed. Maar tegelijk groeit de exclusiviteit van het vak, en dat is slecht. In de ons ter beschikking gestelde reader kunnen wij waarnemen dat wij nu een groep gespecialiseerde, uiterst scherpzinnige en stilistisch begaafde geschiedfilosofen in ons midden hebben die elkaars boeken recenseren, met elkaar op soms opmerkelijk grimmige manier debatteren (en daardoor waarschijnlijk proberen het enorme belang van hun meningsverschillen aan te tonen), onder verwijzing naar een aantal buiten-

landse filosofen hun standpunt bepalen, maar merkwaardig weinig te vertellen hebben over de Nederlandse geschiedschrijving van nu en van vroeger, alsof die er voor hen vrijwel niet toe doet. Zij spreken met elkaar zoals historische demografen of numismaten of diplomatici met elkaar spreken, in hun eigen vaktaal, op basis van de door hen bestudeerde, aan hun specialisme eigen autoriteiten. Mij dunkt dat wat voor de historische demografie of de oorkondenleer heel goed aanvaardbaar is, dat voor de geschiedtheorie niet is. Als *de* historicus over wiens voor- of nadeel we het vandaag moeten hebben, zich tot een semi-filosoof moet omscholen voor hij met geschiedtheorie veel kan beginnen, dan weet ik hoe de in de titel van dit colloquium gestelde vraag zal worden beantwoord: voor de historicus heeft de geschiedtheorie noch voor- noch nadeel. Maar wij, Dames en Heren, het publiek, moeten zo'n situatie niet aanvaarden. Wij, de eenvoudige geschiedschrijvers, moeten het de theoretici niet te gemakkelijk maken ook al vinden wij hen aangename en interessante persoonlijkheden. Laat het publiek met hen spreken. Willen zij voor ons nuttig zijn dan denk ik dat wij in het debat dienen te interveniëren, ook als wij Russell, Wittgenstein, Popper, Kuhn, Foucault, de structuralisten van toen, de deconstructivisten en postmodernisten van nu, en de neo-modernisten of neo-structuralisten van morgen - ziet men die laatsten al aan de horizon verschijnen of moeten we er nog een jaartje op wachten? - niet hebben bestudeerd. Ik varieer de slotregel (zelf een variant op Jes. 27: 8) van een van Nijhoffs mooiste sonnetten: Twist met hen, twist met hen, twist niet met mate.